

Віктор КІЧЕРА

ОСНОВНІ ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ІСТОРІЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКИХ МОНАСТИРІВ НА ЗАКАРПАТТІ

Важливим питанням в історії нашого краю є діяльність монастирів, які були досить поширеним явищем на протязі всієї історії Закарпаття і відігравали важливу роль не лише в релігійній сфері, але й як суб'єкти економічної діяльності. Специфіка Закарпатського регіону полягала в надмірній релігійності місцевого населення і впливу релігії на всі сфери суспільно-політичного життя. Не останню роль у всіх процесах відігравали й греко-католицькі монастирі Мукачівської єпархії.

Спеціальних досліджень, котрі стосуються аналізу опублікованих джерел з історії монастирів, вкрай мало. Якщо до ХХ ст. є окремі фрагменти по соціально-економічному розвитку в загальних працях (зокрема, І.Г. Шульга, В. Пагира та ін.), то в ХХ ст. майже нема цих загальних праць, де б згадувалися окремі аспекти соціально-економічного життя монастирів. Зважаючи на значну роль обителів, як релігійних утворень, ця тема є досить цікавою й необхідною для дослідження. Саме тому завданням даної розвідки є спроба розбору. Метою роботи є прослідкувати етапи розвитку та вплив об'єктивних факторів на діяльність монастирів, аналізуючи в першу чергу архівні (документальні) матеріали, дані статистики й літературу. Слід зауважити, що метою студії є вивчення джерел та літератури на основі принципу об'єктивності.

Одним із завдань є також показати не лише господарську діяльність монастирів, але й звернути увагу на об'єктивні чинники, які, безперечно, мали вплив на розвиток монастирів в складі різних держав. Але характеризуючи діяльність монастирів в різні епохи слід звернути увагу на вузлові питання в господарській історії монастирів – сільське господарство, тваринництво, допоміжні галузі при монастирях тощо.

Як свідчить В. Пагира, протягом ХХ ст. існували п'ять монастирів на території історичного Закарпаття, які варті особливої уваги: Мукачівський, Маріє-Повчанський, Імстичівський, Мало-Березнянський та Боронявський¹. Особливість дослідження є

акцентуація на детальному описі Мукачівського монастиря – найбільшого серед монастирів.

Так всю джерельну базу слід розділити на неопубліковані (архівні документи) та опубліковані (грамоти, збірники документів).

Важливою й основною групою неопублікованих джерел є архівні матеріали. Серед фондів Державного архіву Закарпатської області економічна історія обителів представлена досить широко. Так, зокрема, фонди по чехословацькому періоду знаходяться в Берегові. Найбільше відомостей отримуємо з фонду 64 «Мукачівський монастир (1360-1945)». Дуже важливим документом є справа «Опись движимого и недвижимого имущества Мукачевского монастыря», де отримуємо дуже детальний опис володінь і власності монастиря. Зокрема, подається детальний опис будинків монастиря, худоби, також подано списки монахів та їх заняття при монастирі². Цінною є також справа «Ведомости учета недвижимого имущества Мукачевского монастыря за 1920 г.», з яких отримуємо факти про земельні володіння³. Цікаво, що даний фонд вміщує відомості не тільки про Мукачівський, але й про інші монастирі греко-католицької єпархії. Наприклад, є справа про опис майна Імстичівського монастиря, де подається детальний опис власності і господарських маєтків монастиря. Взагалі з фонду Мукачівського монастиря отримуємо усі найважливіші відомості про монастирі Мукачівської греко-католицької єпархії.

Цінним, але менш важливим за інформативністю є фонд 151 «Правління Мукачівської греко-католицької єпархії». Зокрема, є відомості про передачу власності Малоберезнянського монастиря іншому ігумену де зустрічаємо приховування прибутків його попередником⁴. Також зустрічаємо відомості про діяльність інших монастирів, наприклад, Боронявського. Даний фонд не вміщує великі відомості про монастирі, включно з господарським розвитком.

Важливі документи, що стосуються соціально-економічної історії монастирів після 1945 р., знаходимо у фонді Р-1490 «Уповноваженого Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР». Особливо важливою є справа «Списки монахов и ведомости об имущественном положении монастырей», де дано вичерпну інформацію про становище усіх монастирів греко-католицької єпархії станом на 1946 р.⁵ Тут же подано списки усіх монахів. Слід сказати, що в даному фонді є багато важливих і цінних документів.

Багато відомостей по соціально-економічній історії зустрічаємо у фонді Р-544 «Уполномоченного Совета по делам русской православной церкви при Совете Министров СССР по Закарпатской области». Є цікаві відомості про земельні маєтки Мукачівського монастиря⁶. Також зустрічаємо відомості про обов'язкові поставки монастиря-

ми винограду. Дуже цінною справою даного фонду є документи, де згадуються книги і експонати бібліотеки, які були досить цінними і старовинними⁷. Важливими є також документи, де говориться про подальшу долю Боронявського монастиря⁸.

Серед опублікованих джерел на особливу увагу заслуговують грамоти та мемуарна література. Так, 1994 р. в праці В.Пагірі опублікована дарча грамота з якої дізнаємося про перші маетки Імстичівського монастиря⁹. В 1996 р. в журналі «Карпатський край» опубліковані і опрацьовані Ю. Саком грамоти з праці І.Базиловича, де говориться про заснування та перші маетки Мукачівського монастиря¹⁰. Цінним також є «Щоденник Йосифа де Камеліса, мукачівського єпископа», опублікованого в праці М. Лучкая «Історія карпатських русинів», де подаються різні дані про діяльність монастирів і, зокрема, Мукачівського¹¹. Важливим джерелом для характеристики становища Мукачівської єпархії Закарпатської України є «Спомини» В. Шандора, опубліковані в Ужгороді в 1996 р. Тут він згадує про становище церкви за періоду Карпатської України¹².

Іншою групою опублікованих джерел є збірники документів, що вийшли в радянський період. Хронологічно першим у 1957 р. в Ужгороді був опублікований збірник документів «Шляхом жовтня», де зустрічаємо декрет, який був прийнятий Австро-Угорщиною про відділення держави від церкви¹³. Іншим збірником документів є «Таємне стає явним» де викривається сутність діяльності деяких монастирів і, зокрема, їх керівників на початку XX століття¹⁴. В збірнику «Документи свідчать» знаходимо схожі відомості. Наприклад, є документ, де згадується аморальна поведінка ігумена одного з монастирів¹⁵.

Детальніше слід зупинитися на характеристиці літератури, що стосується в основному ранньої історії монастирів. Першу групу праць становлять монографії дослідників XVIII-XIX ст. (М. Лучкай, М. Кондратович). Так, праця М. Лучкая «Історія карпатських русинів» була написана ще в XVIII ст., але перші три томи в Ужгороді опубліковано лише протягом 1999-2002 рр. В своєму дослідженні історик подає відомості про становище Мукачівського монастиря кін. XVI – поч. XVII ст. Також М. Лучкай говорить про податки, які отримував Мукачівський монастир у 1693 р.¹⁶

Другу групу праць становлять періодичні видання кін. XIX – поч. XX ст. Важливою для історії Мукачівського монастиря є стаття А. Кралицького про його діяльність. Зокрема, дослідник згадує про те, що протягом кінця XVIII – I пол. XIX ст. було побудовано ряд новобудов, які відігравали велику роль. Він же говорить про пожежу 1862 р., що виникла у монастирі і завдала значних руйнувань та по-

грабування того ж року¹⁷. Цікавими є також статті про Боронявський монастир. Так, в «Листку» за 1890 р. є «Письмо в редакцію» про цей монастир, де подається його коротка історія. Важливим є те, що тут згадується про тимчасове закриття, а згодом відновлення монастиря¹⁸. В іншій статті М. Немеша, також надрукованій в «Листку» за 1890 р., згадується про розбудову монастиря й особливе старання при цьому ігумена Матея Врабеля¹⁹. Обидві праці є невеликими, але за змістом досить ґрунтовними.

Безперечно, необхідною є стаття про Маріє-Повчанський монастир, надрукована в «Подкарпатському календарю» за 1899 р. і видана в Ужгороді. Тут йдеться про діяльність монастиря, а також про значний розвиток вівчарства, яке приносило прибутки²⁰. Праця невелика, але цінна фактичним матеріалом. Слід згадати також працю «Про минуле наших монастирів», в якій йдеться про Боронявський монастир і надрукована в збірнику «Календар Просвіти на звичайний рік в Ужгороді» за 1931 р. В цій статті йдеться про заснування монастиря та його коротка історія²¹. В цьому ж 1931 р. в Ужгороді, але вже в «Карпаторусському зборнику» вийшла стаття І. Кондратовича «Очерки по истории Мукачевской епархии»²².

Не можемо не виділити статті Г. Кінаха «Населення сіл Лавок і Бобовище на початку XVIII ст.», надрукованої в «Науковому збірнику товариства "Просвіта" в Ужгороді» в 1938 р. Так, він згадує про приналежність сіл Бобовище і Лавки в XVI ст. та остаточне їх входження у 1693 р.²³ Праця насичена статичними матеріалами і дуже важлива для розкриття господарства монастиря і особливо його маєтків Бобовище і Лавки.

Наступну групу праць становлять праці, видані в радянський час. Досить багато відомостей, хоча й уривчастих, подає І. Шульга у своїх працях, так в «Соціально-економічних відносинах і класовій боротьбі в кін. XVIII – першій половині XIX ст.», виданої в Львові у 1962 р. Дослідник згадує про власність монастиря (належність йому орних земель, худоби, корчми, млина тощо)²⁴. Тут же автор говорить про вирощування хліба в монастирських маєтках станом на другу половину XVIII ст. Дослідник подає багато відомостей про всі монастирі – особливо про Мукачівський. Зустрічаємо згадки й про інші монастирі – є відомості про земельні володіння Імстичевського монастиря²⁵. Щодо Маріє-Повчанського монастиря, то дослідник говорить про значний розвиток скотарства²⁶.

Таким чином, основними матеріалами з вивчення господарської історії монастирів є перш за все архівні джерела, котрі, з одного боку, мало опрацьовані, проте з іншого вміщують значну фактологічну наповненість. Критично варто відноситися до збірників радянського

періоду, документи до яких підбиралися тенденційно. В основному з метою негативного висвітлення греко-католицького духовенства. Окремо варто виділити праці І. Шульги, котрі створені в радянський період, проте відзначаються саме використанням архівних джерел. Крім того, існує багато відомостей, які містяться в загальних працях, періодичній пресі й інших роботах. Більше значення для дослідження даної проблеми мають джерела, які не досліджені в повній мірі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Пагіря В.* Монастирі Закарпаття (1360-1939). Мукачево: видання Мукачівсько-Ужгородської православної єпархії, 1994. С. 92.
2. Державний архів Закарпатської області (далі ДАЗО). Ф. 64. Оп.3. Спр. 1174. Опись движимого и недвижимого имущества Мукачевского монастыря. А. 13.
3. ДАЗО. Ф. 64. Мукачівський монастир (1360-1945). Оп. 3 Спр. 1158. Ведомости личного учета недвижимого имущества Мукачевского монастыря. А. 25.
4. ДАЗО. Ф. 151. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії. Оп. 7. Спр. 878. Дело о передаче инвентаря Березнянского монастыря от Сильвестра Лупыша до Константина Голиша. А. 5.
5. ДАЗО. Ф. Р. 1490. Уповноважений Ради у справах релігій при Ради Міністрів УРСР. Оп. 1. Спр. 22. Списки монахов и ведомости об имущественном положении монастырей. А. 5.
6. ДАЗО. Ф. Р – 544. Уполномоченный совета по делам русской православной церкви при Советов Министров СССР по Закарпатской области. Оп. 2. Спр. 10. Жалобы и заявления верующих, относящихся к русской православной церкви, и переписка по ним. С. 39.
7. ДАЗО. Ф. Р – 544. Оп. 3. Спр. 46. Переписка с местными советскими учреждениями о временном использовании помещений Мукачевского монастыря. Список литературы, переданной из библиотеки монастыря в Закарпатский государственный музей. А. 4-5.
8. ДАЗО. Ф. Р – 544. Оп. 3. Спр. 6. Решение № 533 от 10 октября 1957 г. исполкома Закарпатского областного совета депутатов трудящихся «О передаче всех монастырских помещений в с. Боронява». А. 1.
9. Дарча грамота пана Станка з Білок / *Пагіря В.* Монастирі Закарпаття (1360-1939). Мукачево: видання Мукачівсько-Ужгородської православної єпархії, 1994. А. 47.
10. *Сак Ю.* Грамоти в історичній праці Іоаникія Базилевича // Карпатський край. № 5-7. Річник 6-й. Ужгород, 1996. С. 101.
12. Щоденник Йосифа де Камеліса, Мукачівського єпископа / *Лучкай М.* Історія карпатських русинів. Ужгород: Видавництво Закарпаття, 2002. С. 13.
13. *Шандор В.* Спомини. Карпатська Україна 1938-1939. Т. 2. Ужгород: МПП Гражда, 1996. С. 154.

14. Шляхом Жовтня. Боротьба трудящих Закарпаття за соціальне і національне визволення та Возз'єднання з Радянською Україною/ Збірник док. Т. 1 (1917-1923). Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1957. С. 185.

15. Таємне стає явним. Документи про антинародну діяльність церковників на Закарпатті в період окупації. Ужгород: Закарпатське обласне книжково-газетне видавництво, 1961. С. 46.

16. Документи свідчать / упорядник А. І. Гайдош. 2-ге вид., доп. Ужгород: Карпати, 1985. С. 14.

17. *Лучкай М.* Історія карпатських русинів / М. Лучкай: [у 6-ти т.] ; [пер. з лат. Ю. М. Сака] ; під ред. Й.О. Баглая, М.М. Вегеша, Д.Д. Данилюка та ін. Т. 2. Ужгород : Закарпаття, 1999. С. 238-239.

18. *Крालицький А.* Монастирь Святого отца нашего Николая на горе Чернек возле Мукачева // Листок. 1889. 1(13) октябрия. Год V. № 19. С. 222.

19. Письмо в редакцію // Листок. 1890. 15 березня. С. 65-68.

20. *Немеш М.* Монастирь Св. Благовіщення в Бороняві // Листок. 1890. Марта, 15. № 6. Годь VI. С. 67.

21. Монастирь Повчанській // Подкарпатський календар с типиком на годь 1899. С. 45-46.

22. *Ларь В.* Про минуле наших монастирів // Календар Просвіти на звичайний рік . Ужгород , 1931. С. 168.

23. *Кондратович И.* Очерки по истории Мукачевской епархии // Карпато-русский сборник. Ужгород, 1931. С. 109.

24. *Кінах Г.* Населення сіл Лавок і Бобовище на початку XVIII ст. // Науковий збірник товариства Просвіта в Ужгороді. Ужгород, 1938. С. 165-166.

25. *Шульга І.Г.* Соціально-економічні відносини і класова боротьба на Закарпатті в кінці XVIII - першій половині XIX ст. Львів: видавництво Львівського університету, 1965. С. 77.

26. Там само. С. 65.

27. *Шульга І.Г.* Соціально-економічне становище Закарпаття в II половині XVIII / навчальний посібник. Ужгород, 1962. С. 66.